

“Infrastructure Development of Toranmal Tourist Spot in Tribal Rural Area Nandurbar District - Geographical Study”

“आदिवासी ग्रीण भागातील तोरणमाळ पर्यटन स्थळाचा पायाभूत सुविधांचा विकास नंदुरबार जिल्हा - भौगोलिक अभ्यास”

Dr. Anil Muralidhar Patil

Abstract:

The word 'triba' is of Latin origin probably it entered in English through old French. Earliest mentions of the word in 13th and 14th in the century were largely confined to biblical reference. Later the word 'tribe' designated as formal unit in biological taxonomy. Oxford English Dictionary puts it "as race of people". Somebody says, tribe is relatively physical isolation, which result in high degree of breeding in isolation. The word 'ethnic' originated from Greek word 'ethnikos', 'heathen' referring to having to do with a group of people we have a common national or cultural tradition. The tribal people and ethnic races throughout the world we have developed their own culture, customs, cults, religious rites, taboos, folk tales and songs, foods medicinal practices etc. Numerous wild and cultivated plants play a very important and vital role among these cultures and this interrelationship has evolved over generations of experiences and practices. Tourism is an important medium in the socio - economic and environmental, geographical development in the modern Times, the recent tragic events have laid to the effective closing down of Toranmal tourist industry. It is a village of Toranmal is an hill station municipal council of the Nandurbar district in the India state of Maharashtra located in the Satpura range. In trammel the barriers to capitalization thrown up by landownership have also (although to a lesser extent) been breached by the apple industry though the introduction of apple contracting. Tourism is acknowledged crucially important for development due to its multifaceted nature encompassing economic, social, political, environmental, cultural and psychological characteristic (Britton, 1989). India has been working towards developing the tourism sector over the past decade in the tribal reason.

Tourism is an industry that can generate maximum income from the country of origin to the state. Tourists need infrastructure to increase the number of tourists in the country. Can Toranmal, ranked number two in Nandurbar district of Maharashtra, become a tourist center for tourists, a place of cool air and steeped in tribal culture? Located in the natural Satpura Mountains, Toranmal is nestled in the lap of the Satpura Mountains Sanctuary and is a business hub and an important tourist destination in modern times.

इतिहास :

ऐमट्रिबम हा शब्द लॅटिन मूळचा आहे. बहुधा तो इंग्रजी शब्द जुन्या फ्रेंचभाषे मध्ये आला असावा. १३ व्या आणि १४ व्या शतकात या शब्दाचे सुरुवातीचे उल्लेख मुख्यत्वे बायबलसंबंधी संदर्भापुरते मर्यादित होते नंतर मजातम हा शब्द जैविक वर्गीकरणाला औपचारिक एकक म्हणून नियुक्त केला गेला. ऑक्सफर्ड इंग्लिश डिक्शनरी “लोकांची जात” म्हणून ठेवते. कोणीतरी म्हणते, जमात हे तुलनेने शारीरिक अलगाव आहे, ज्यामुळे अलगावमध्ये उच्च प्रमाणात प्रजनन होते. ‘एथनिक’ हा शब्द ग्रीक शब्द ‘एथनिकोस’, ‘हिथन’ या शब्दापासून उद्भवला आहे, ज्याचा अर्थ लोकांच्या समूहाशी संबंध आहे. किंवा सांस्कृतिक परंपरा. आदिवासी लोक आणि वांशिक वंशांनी जगभर त्यांची स्वतःची संस्कृती, चालीरीती, पंथ, धार्मिक संस्कार, या संस्कृतींमधील हि भूमिका आणि हे परस्परसंबंध पिढ्यान्पिढ्या अनुभव आणि पद्धतींमध्ये विकसित झाले आहेत. आधुनिक काळातील सामाजिक-आर्थिक आणि पर्यावरणीय, भौगोलिक विकासामध्ये पर्यटन हे एक महत्वाचे माध्यम आहे, तोरणमाळ हे गाव भारतातील महाराष्ट्र राज्यातील नंदुरबार जिल्ह्यातील एक हिल स्टेशन असून सातपुडा पर्वतरांगात स्थित आहे.

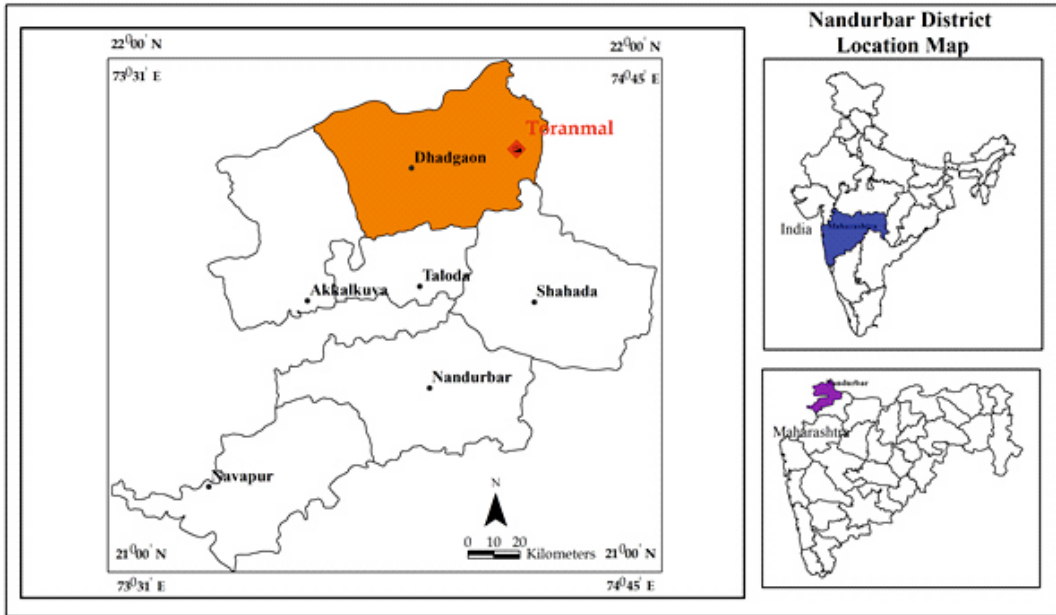
सिताफळ,स्टॉबेरी,सफरचंद उद्योग,आर्थिक,सामाजिक,राजकीय, पर्यावरणीय, सांस्कृतिक आणि मनोवैज्ञानिक वैशिष्ट्यांचा समावेश असलेल्या बहुआयामी स्वरूपामुळे पर्यटन हे विकासासाठी अत्यंत महत्वाचे असल्याचे मान्य केले जाते. (ब्रिटन, १९८९).भारत गेल्या दशकभरात पर्यटन क्षेत्राच्या विकासासाठी काम करत आहे.

प्रस्तावना :

आदिवासी ग्रामीण भागातील तोरणमाळ हे पर्यटन स्थळ राज्याच्या पटलावर नावा रूपाला आलेल्या सातपुडा पर्वतातील तोरणमाळ अभयारण्याच्या कुशीत वसलेले असून व्यवसायाला उभारी देणारे नंदुरबार जिल्ह्यातील शहादा तालुक्यातील एक महत्वाचे पर्यटन स्थळ आहे. दरवर्षी या पर्यटन स्थळी हिवाळ्यात पर्यटकांची पावले तोरणमाळच्या दिशेने वळू लागली असून, यशवंत तलाव तलाव सीताखाईसह इतर पॉइंटवर गर्दी असते. त्यामुळे तेथील व्यवसायिकांना देखील दिलासा मिळतो. या पर्यटन स्थळाला सुशोभीकरण व सौंदर्यीकरण केल्याने तेथील शोभा निश्चितच वाढेल.

“नंदुरबार जिल्ह्यात पर्यटनासाठी पायाभूत सुविधांचा विकास”

आधुनिक काळात पर्यटन हे सामाजिक आर्थिक विकासाचे एक महत्वाचे माध्यम आहे.आणि आंतर-कनेक्ट प्रक्रियांना बळकट करण्यासाठी अनेक मार्गांनी योगदान देत आहे. (ब्रिटन १९८९) असे वाटले की पर्यटनाची व्याख्या विशेषतः रखरखीत शोध मानली जाते (G.Shaw,१९८८), हे त्याच्या बहुआयामी गतिमानतेमुळे

स्तानांशका, राज्यांशक, पंचांगस्थान, तालुक्यातल्या जागा नावातल्या स्थळाने (ब्रिटन १८९) भारत गेल्या दशकाभरात पर्यटन क्षेत्र विकसित करण्याच्या दिशेने काम करत आहे. तथापि, इतर देशांच्या तुलनेत या क्षेत्रातील भारताची कामगिरी कमी राहिल्यामुळे महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळ लिमिटेड (एमटीडीसी) ही महाराष्ट्रातील पर्यटनाला चालना देणारी नोडल एजन्सी आहे. उर्वरित महाराष्ट्राच्या तुलनेत नंदुरबार जिल्ह्यात पर्यटन विकासाचे प्रमाण कमी आहे. त्याच्या बाल्यावस्थेत ते प्रामुख्याने नगण्य पर्यटक खर्च आणि स्थानिक अर्थव्यवस्थेत योगदान असलेल्या

स्थानिक भेटींपुरते मर्यादित आहे. आवश्यक कौशल्य इनपुट तसेच अनेक एजन्सींचा सहभाग आणि घनिष्ठ सहकार्य याच्या संदर्भात अभ्यासाचे स्वरूप आणि व्याप्ती बहु-अनुशासनात्मक दृष्टीकोन PWD प्रमाणे आहे.रस्ते,पाणीपुरवठा विभाग आणि भारतीय पुरातत्व सर्वेक्षण. या इंटरफेसमुळे डेटा आणि माहितीची उपलब्धता सुलभ झाली. जिल्ह्याची आदिवासी भागातील लोकसंख्या आणि जिल्ह्याच्या उत्तरेकडील सातपुडा पर्वतरांगांच्या लहरी लँडस्केपसाठी ओळखला जातो. नंदुरबारमध्ये राष्ट्रीय उद्याने, जलकुंभ, हिल स्टेशन आणि धार्मिक आणि ऐतिहासिक स्थळे यासारख्या संचांमुळे पर्यटनाचा चांगला मिलाफ आहे. त्यामुळे त्यांचा पेपरचा उद्देश जिल्ह्याच्या पर्यटन क्षमतेचा अभ्यास करणे आणि समजून घेणे आणि जिल्ह्यासाठी योग्य पायाभूत सुविधांचा विकास प्रस्तावित करणे हे आहे जेणेकरून प्रस्तावित पर्यटक प्रवाह टिकवून ठेवता येईल आणि जिल्ह्यात येणाऱ्या पर्यटकांना अधिक आराम मिळू शकेल.

बीज संज्ञा :

तोरणमाळ पर्यटन स्थळ शाश्वत विकास, पर्यटन पायाभूत सुविधा विकास, MTDC(एमटीडीसी) महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळ, पर्यटन विकासासाठी पायाभूत सुविधा, तोरणमाळ पर्यटन जीवन प्रणालीचा विकास.

परिचय -

आधुनिक काळात पर्यटन हे सामाजिक- आर्थिक विकासाचे एक महत्वाचे माध्यम आहे, जे आंतर-संकुचित प्रक्रियांना बळकट करण्यासाठी अनेक मार्गांनी योगदान देते.अलिकडच्या वर्षात, विकसनशील देशांमधील दारिद्र्य कमी करण्यात योगदान देण्याच्या फायदेशीर संभाव्यतेसाठी पर्यटनाला उत्तरोत्तर अधिक ओळखले जात आहे. भारत गेल्या दशकभरात पर्यटन क्षेत्राच्या विकासासाठी काम करत आहे. पर्यटन हा आज जगातील सर्वात वेगाने वाढणाऱ्या उद्योगांपैकी एक आहे. पर्यटन क्षेत्राचे सतत वाढत असलेले महत्त्व यावरून दिसून येते की, जगातील १५०० हून अधिक देशांमध्ये पर्यटन हा पाच प्रमुख निर्यातदारांपैकी एक विकसित व्यवसाय आहे.भारतात, पर्यटन क्षेत्र राष्ट्रीय आर्थिक व्यवस्थेमध्ये तसेच महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळ लिमिटेड (MTDC) ही महाराष्ट्रातील पर्यटनाला चालना देणारी नोडल एजन्सी आहे. उर्वरित महाराष्ट्राच्या तुलनेत नंदुरबार जिल्ह्यातील पर्यटन बाल्यावस्थेत आहे. पर्यटन विकासाच्या संदर्भात नंदुरबार जिल्ह्याच्या पायाभूत सुविधांच्या विकासाचे योग्य नियोजन या अभ्यासातून दिसून येते.

तोरणमाळ पर्यटन स्थळाचा भौगोलिक अभ्यास -

१) तोरणमाळ पर्यटन पायाभूत सुविधांचे महत्त्व

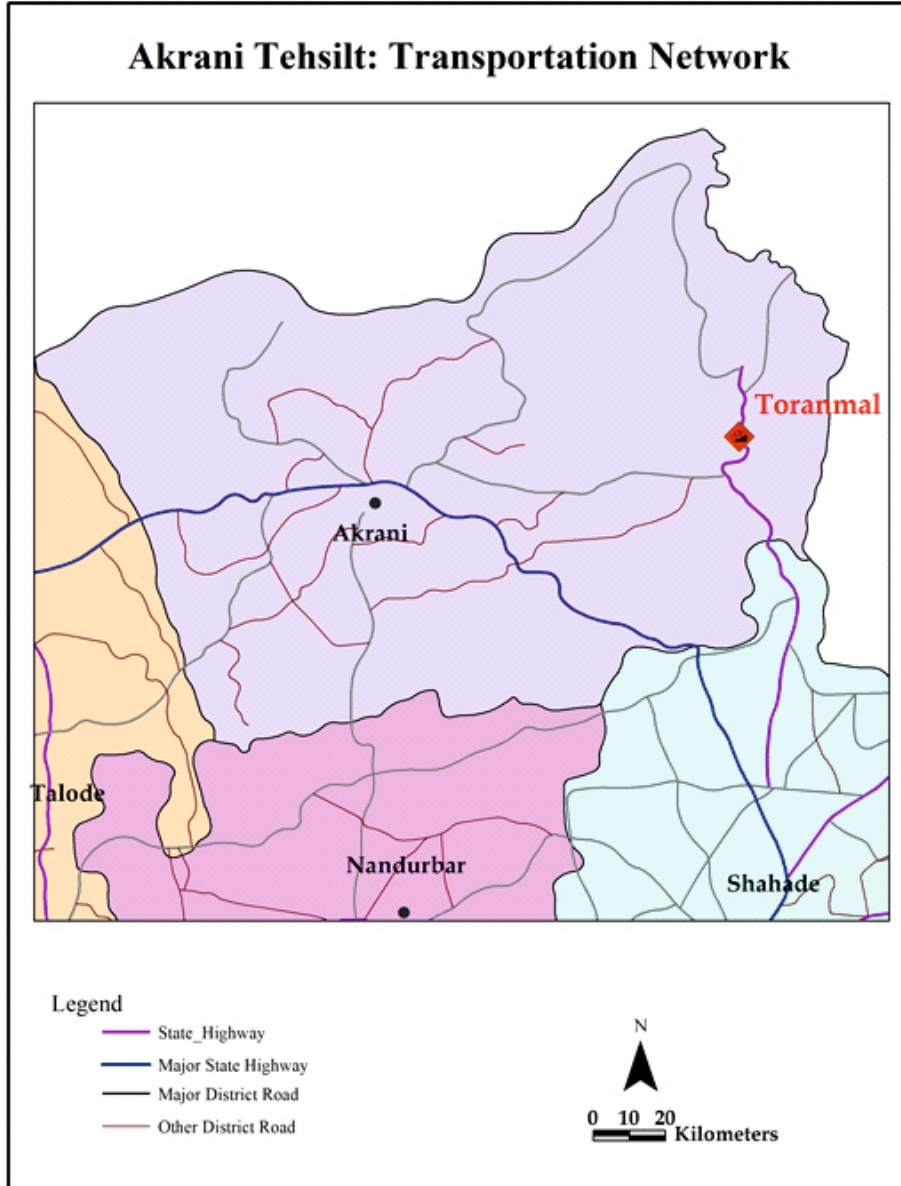
- पर्यटनामध्ये मोकळा वेळ,मोठ्या व्यवसायासाठी आणि इतर हेतूसाठी त्यांच्या नेहमीच्या परिसराच्या बाहेरच्या ठिकाणी फिरणाऱ्या आणि राहणाऱ्या कर्मचाऱ्यांच्या कृतींचा समावेश होतो.वस्तू आणि सेवांसाठी पर्यटन पायाभूत सुविधांची अडचण आणि अशा सेवा उपलब्ध करून देणाऱ्या आस्थापना पर्यटन व्यवसायाचा भाग म्हणून मोजल्या जातात.

- पर्यटन पायाभूत सुविधांमध्ये अशा संस्थांचा समावेश होतो ज्यांची उत्पादने प्रामुख्याने पाहुण्यांना विकली जातात,जरी ते पर्यटकांच्या खर्चात मोठे योगदान देत नसले तरी ते दूरसंचार,वीज,रस्ते, ड्रेनेज,सीवरेज,पाणीपुरवठा अशा विविध सेवांसह घनकचरा विल्हेवाट प्रणाली या वर्गांमध्ये पर्यटन पायाभूत सुविधांसह प्रवासी वस्तू औषधे

समाविष्ट आहेत.

– यासारख्या मूलभूत पायाभूत यंत्रणांचा समावेश आहे. सुविधांच्या एकात्मिक विकासांची तयारी पर्यटन पायाभूत सुविधांच्या क्षेत्रामध्ये, निवास, कॅफे, विश्रांती सेवा आणि खरेदीच्या सोयी यासारख्या सुविधा देखील येतात.

२) महाराष्ट्रातील तोरणमाळ पर्यटन परिस्थिती : तोरणमाळ हे भारताच्या महाराष्ट्र राज्यातील नंदुरबार जिल्ह्यातील नगरपरिषदेतील एक हिल स्टेशन आहे आणि शहादा मार्गे पोहोचता येते, तोरणमाळ हे सातपुडा

पर्वताच्या रांगा मध्ये असलेले हिल स्टेशन आहे. गोरक्षनाथ मंदिर महाशिवरात्रीला हजारो भाविकांच्या यात्रेचे ठिकाण आहे. त्या प्रसंगी पण महाराष्ट्र, मध्य प्रदेश आणि गुजरातमधूनही या नव्याने उत्साही झालेल्या या आर्थिक व्यवसायाचा अभ्यास तोरणमाळच्या अर्थव्यवस्थेमध्ये या विकास उपक्रमांच्या परिचयातून जोडलेल्या संबंधांचा शोध घेतो. आणि गावातील लोकसंख्येतील विविध घटक सक्रियपणे अस्थिर सामाजिक, आर्थिक, बदलांचे व्यवस्थापन करण्याचे मार्ग तयार करतात व विकसित झालेल्या संकल्पनांमध्ये विकास धोरण, विशेषतः येथील भविष्यातील विकास मूल्यमापन लक्षात घेऊन याचा अभ्यास करणे गरजेचे आहे.

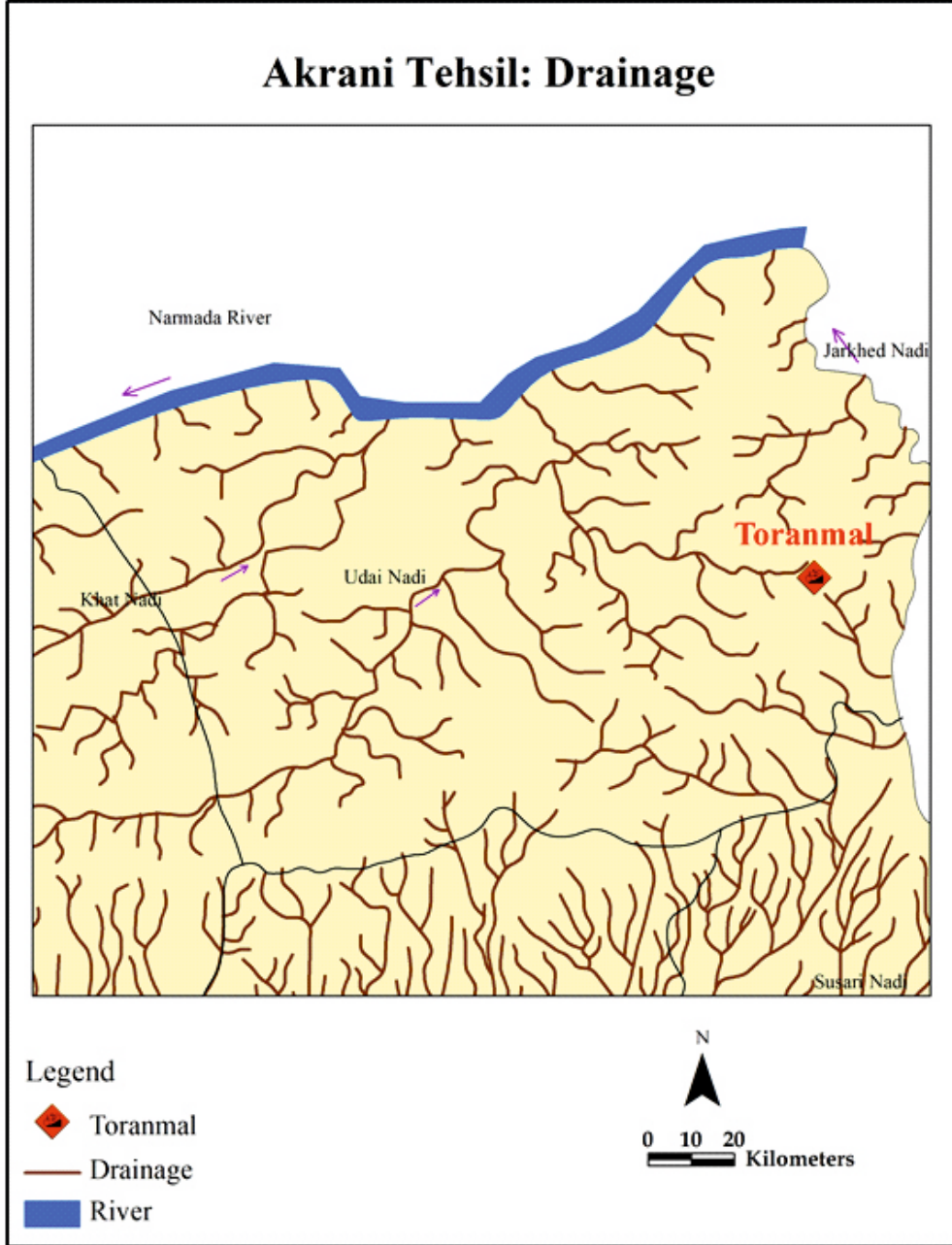
३) तोरणमाळ अभयारण्याला चालना : महाराष्ट्र शासनाने राज्यातील १४ संवर्धन राखीव क्षेत्रातील काही भागात अभयारण्य घो घोषित करून राज्यातील तीन ठिकाणी अभयारण्य उभारण्याला मान्यता दिली मुक्ताई भवानी संवर्धन राखीव, कोलामार्का आणि विस्तारीत लोणार या तीन क्षेत्रांना अभयारण्य म्हणून मान्यता देण्यात आली. पण तोरणमाळचा मात्र त्यात समावेश नव्हता. तोरणमाळ अभयारण्यचा प्रस्ताव तब्बल २८ वर्षांपासून शासनाकडे पडून आहे. सातपुड्यातील वन्यजीवांचे संवर्धन करण्यासाठी आणि पर्यावरण सुरक्षेसाठी तोरणमाळला अभयारण्य उभारण्याचा प्रस्ताव १९९० च्या दशकात तयार करण्यात आला हा प्रस्ताव अकरा मी १९९४ ला राज्य शासनाकडे पाठवण्यातही आला एकूण १०४.६४ कि.मी. क्षेत्रात हे अभयारण्य उभारण्याचा प्रस्ताव आहे. त्यात राखीव वनाचे ५४ कक्ष समाविष्ट आहेत. या अभयारण्याच्या बफर झोनमध्ये १६ गावे असून कोर झोन मध्ये २७ गावे येतात. ही सर्व गावे आदिवासी बहुल वस्तीची असून सातपुड्याच्या रांगांमध्ये विस्तारलेली आहे.

तोरणमाळ पर्यटन दृष्टिकोन व जनजागृती :

या ब्रिटिश राजवटीत महाराष्ट्र राज्य बॉम्बे प्रेसिडेन्सीचा भाग होता. पुढे ते बॉम्बे राज्याचा भाग बनले. सध्याच्या महाराष्ट्र राज्याची स्थापना १ मे १९६० रोजी झाली. त्याची राजकीय सीमा मुंबई ते गडचिरोली आणि धुळे ते सिधुदुर्ग आणि कोल्हापूर जिल्ह्यापर्यंत पसरलेली आहे. हे सुमारे ८०० किमी पूर्व- पश्चिम आणि ७०० किमी उत्तर- दक्षिण आहे, २२° १' ते १६° ४'N अक्षांश आणि ७२° ६' ते ८०° ९'E रेखांश दरम्यान आहे, त्याचे क्षेत्रफळ ३,०७,६९०sq किमी आहे.

खान्देश प्रांतात जळगाव, धुळे आणि नंदुरबार या तीन जिल्ह्यांचा समावेश होतो. धुळे आणि नंदुरबार जिल्हा पश्चिम खानदेशात तर जळगाव जिल्हा पूर्व खानदेशात येतो. हे तापी खोऱ्याच्या खालच्या भागात आहे. खान्देशातून वाहणारी दुसरी नदी नर्मदा आहे, ती अरबी समुद्राच्या पश्चिमेकडे जाते. खान्देश हे सातपुड्यांच्या विविध समांतर पर्वतश्रेणींमध्ये वसलेले आहे जे सह्याद्रीच्या प्रवाहांचा विस्तार आहे.

आज ज्यांना खरोखर गरज आहे अशा लोकांपर्यंत आपले ज्ञान पोहोचवण्यासाठी संगणक ही महत्वाची गोष्ट आहे. समाजाच्या प्रत्येक क्षेत्रात संगणकाचा शिरकाव झाला आहे. समाजामध्ये संस्थांचा समावेश होतो, जिथे व्यक्ती काम करतात. संस्था शैक्षणिक, व्यावसायिक, औद्योगिक, प्रशासकीय, वाहतूक, वैद्यकीय, सामाजिक, कायदेशीर आणि आर्थिक आहेत. घरापासून संरक्षण आणि मनोरंजन ते व्यवसाय आणि वाणिज्य अशा जवळपास सर्वच क्षेत्रात संगणकांचा वापर केला जात आहे. आज आपल्या जीवनाच्या विविध क्षेत्रात संगणकाचा वापर कसा होतो.

अशा विविध सुविधांचा विकास होऊन पर्यटन स्थळाला चालना मिळण्यास मदत होईल. एखाद्या व्यक्तीच्या दैनंदिन जीवनात संगणक इतके समाकलित झाले आहे, की प्रत्येक काम त्याच्यावर करू शकतो. सध्याच्या काळात तुमची संभाषण कौशल्ये, शेअरिंग आणि शिकण्याची क्षमता, इंग्रजी सुधारणा, मित्र आणि शिक्षकांशी संवाद, खरे तर तुमचे एकंदर व्यक्तिमत्व सुधारू शकते ! या पर्यटन स्थळी तोरणमाळ गावात ग्रामीण विकास धोरण निश्चितच सफल होईल.

Conclusion निष्कर्ष : सर्व काही बाबींचे अभ्यास करून पाहता मला असे दिसून येते की, तोरणमाळ पर्यटन परिसरातील गेल्या २८ ते ३० वर्षांपासून विकास नाही सारखा झालेला दिसून येतो. व्यवसाय धोरण विचारात घेऊन पर्यटन हा एक असा उद्योग आहे. जो मूळ देशापासून राज्यापर्यंत जास्तीत जास्त उत्पन्न मिळवू शकतो. देशातील व राज्यातील पर्यटकांची संख्या वाढविण्यासाठी पर्यटकांना सुविधा पुरविण्यासाठी योग्य आणि पुरेशा पायाभूत सुविधांची आवश्यकता आहे. नंदुरबार जिल्हा हा निरोगी जीवन आणि आदिवासी संस्कृतीमध्ये रस असलेल्या पर्यटकांसाठी एक पर्यटन केंद्र बनून शकतो का? जिल्ह्यात पर्यटन स्थळे आणि पर्यटन स्थळांच्या विकासाची गरज आहे.

नंदुरबार जिल्ह्यातील पर्यटनाला चालना देण्यासाठी हा एक प्रमुख प्रकल्प म्हणून पाहिला जात असल्याने, हे प्रकल्प अल्पकालीन आणि मध्यम मुदतीच्या आधारावर सुरू करणे आणि बांधणे महत्वाचे आहे. विविध पर्यटन क्रीडा क्षेत्रांसाठी पायाभूत सुविधा विकसित करण्यासाठी महाराष्ट्र शासनाने लक्ष देणे गरजेचे आहे. आदिवासी क्षेत्रात माहिती तंत्रज्ञानाचा विकास करणे. समाजाच्या मागास भागात संगणक जागरूकता पसरवणे जगभरातील तंत्रज्ञानात शिक्षणाशी संबंधित बदल घडवून आणणे आणि उत्पादकता आणि कार्यक्षमता सुधारण्यासाठी उद्योगात त्यांचे आत्मसात करणे आणि तांत्रिक प्रशिक्षणाची व्यवस्था करणे. तोरणमाळ पर्यटन स्थळावर मूलभूत पायाभूत सुविधांचा विचार करणे.

References संदर्भ :

- 1) Ming Che Chou - Does tourism development promote economic growth in transaction countries? A panel data analysis, (2013), economic modeling Issue - 33 [pp226 - 232]
- 2) Michael Risteski, Jordan Kocovski, Kliment Arnaudov - Spatial planning and sustainable tourism as basis for developing competitive tourist destinations, (2012), Service sector in terms of changing environment, [pp 375 - 386]
- 3) Zilmiyan Kamblea, Frederic Bouchona - Tourism planning and a nation's vision : A review of the tourism policy of Sri Lanka, (2014), 5th Asia Euro Conference 2014, [pp 229 - 236]
- 4) Agrawal. B. 1990, 'Social Security and the Family : Coping with Seasonality and Calamity in Rural India' Journal of Peasant Studies 17(3) April.
- 5) Bala. U 1990, Tourism in India : Policy and Perspectives Arushi Prakashan : N. Delhi.
- 6) Bichsel. U. 1983, The Dominant Caste and its Landscape Expression in Indian Village's Geographical Review of India 45 (4) December.
- 7) Seetanah B, Juwaheer T D, Lamport M J, Rojod S, Sannassee R V, Subadar Agathe U - Does Infrastructure Matter In Tourism Development ?, (2011), University of Mauritius Research journal - Volume 17 - 2011 [pp 89 - 108]
- 8) Lokmat News Date
- 9) Eskew, Joy (1985). "The Copyright dilemma facing Texas as they implement computer literacy into the curriculum".

प्रा.डॉ. अनिल रलीधर पाटील.
सो.शि.प्र.मं. संचलित धुळे
कला व विज्ञान महिला महाविद्यालय, शहादा जि. नंदुरबार